

Azerbaycan Türkçesinde Hayvan ve Kuş Adlarının Vokatif Özellikleri

Vocative Features of Animal and Bird Names in Azerbaijani

Turana Zeynalova

Dr., Bakü Avrasya Üniversitesi

Filoloji Fakültesi Nazari Dilcilik ve Türk Dilleri Bölümü, Bakü / Azerbaycan

e-posta turane.zeynalova.85@mail.ru

orcid 0000-0002-3445-1569

doi 10.54316/dilarastirmalari.1427618

Atıf

Citation

Zeynalova, Turana (2024). Azerbaycan Türkçesinde Hayvan ve Kuş Adlarının Vokatif Özellikleri. *Dil Araştırmaları*, 35: 243-258.

Başvuru

Submitted

29.01.2024

Revizyon

Revised

22.03.2024

Kabul

Accepted

03.07.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

10.11.2024

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

Öz

Dilin sözlük sisteminde farklılığı ile bilinen söz gruplarından biri de hayvan adları birleşimleridir. Hayvan adlarının bir kısmının mecazi anlamı yalın hâline nazaran kısmen daha baskındır ve bu anlamsal alana ait sözler bir dil olayı olarak üslup yönünden belirli yerlerde çeşitli ifadelerin biçimlenmesine hizmet eder. Azerbaycan Türkçesinde hayvan adlarının metafor anlam kazanarak vokatif fonksiyonu icra etmesi ve konunun araştırılması makalenin bilimsel yeniliği olarak kabul edilmelidir. Ayrıca makalede vokatifler konusunda dile getirilen teorik düşünceler de yer almıştır.

Hayvan adlarının olumlu ve olumsuz anlamda çağırışımı onların üslup yönünden dilde çeşitli gayelerle kullanılmasına yardım eder. Bazı hayvan adları vokatiflerin durumlarını belirler. Konuşan şahsın karşı tarafa olan tavrından, hitabın gayesine uygun olarak vokatifler renkli sözlüksel anlam taşıyıcı ve çeşitli sözler, bileşik ifadelerle dile getirilir. Durum bildiren vokatifler kendiliğinden yalın (nominatif) anlam içeren söz öbekleridir, ancak bu sözler ekler ve ifade yardımı ile metinde durumsal olarak vokatif özelliği kazanır.

Makalede Azerbaycan Türkçesindeki zoonimlerin duygusal belirleyici söz öbekleri olarak seslenme biçimlerinin vokatiflerin oluşmasında oynadığı rol, diğer taraftan hitap ve estetik görev yüklenmesi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan türkçesi, zoonim, vokatif sözler.

ABSTRACT

Zoonymic units are one of the word groups that differ in their specificity in the lexical system of the language. The figurative meaning of a part of zoonymic lexicon is much stronger than its

nominative meaning, and words belonging to this semantic field participate in the formation of expressions of various nature, acting in a certain stylistic position as a language fact. The article deals with the role of animal and bird names in the Azerbaijani language in the formation of application forms, vocatives as emotional-evaluative lexical units, as well as their apelical and aesthetic task. Additionally, theoretical ideas about vocatives have been mentioned in the article.

The connotation of zoonymic lexicon in both positive and negative semantics contributes to their elaboration in different stylistic purposes in the language. So, some zoonymic units are involved in the creation of situational vocatives. Depending on the attitude of the speaker to the addressee, the purpose of the direct address, situational vocatives have different lexical meaning and are expressed in different words and combinations. Situational vocatives are lexical units that have a separate nominative meaning. However, with the help of grammatical suffixes and intonation, these words become situationally vocative in the text.

In the article, the role of zoonyms in the Azerbaijani Turkish as emotional-evaluative lexical units in the creation of forms of appeal, vocatives, as well as their appellative, aesthetic function is discussed.

Keywords: Azerbaijani, zoonym, vocative words.

EXTENDED ABSTRACT

Research Purpose: The main purpose of the research is to investigate the vocative properties of the zoonymic lexicon, which is one of the groups of words distinguished by its uniqueness and richness in the lexical-semantic system of the language, and to talk about which zoonyms are metaphorized and used as situational vocative words. Zoonymic lexicon, distinguished by its diversity and historical background, constitutes a small lexical-semantic group or semantic field in the language. The wealth and quantitative abundance of the zoonymic lexicon shows that constant attention should be paid to these linguistic units, and the examination of that lexical layer from different aspects. Determining the direction of metaphorical transitions in our language, animal names which are more metaphorical form certain ideas about the outlook of our people, their artistic thinking, attitude towards fauna and its members, etc.

It is known that vocatives are lexical units with an appellative function, used to refer to people, animals, and birds. The number of real vocatives in the vocabulary of the language is relatively few, and their history belongs to the initial stage of language development. Having different ideas and approaches regarding vocatives in linguistics encourages a deeper investigation of the topics such as their positions in the parts of speech, their morphological and syntactic functions, and general linguistic features. The main goal in the article is to investigate vocatives especially situational vocatives expressed by zoonyms. It is known that situational vocatives arise in connection with a certain situation in the speech process and are formed with the help of some suffixes and intonation. Since the vocative is directly related to the appeal and there is an emotionality in the appeal itself, the situational vocatives are mainly expressed by the lexicon indicating emotionality and expressiveness. Zoonymic lexicon is not only nominative like lexical units with emotional-expressive quality, but also acts as a situational vocative by performing an appellative function. Zoonyms act as vocative words and are used both positively and negatively according to the status of the addressed person. It is clear that any animal has certain qualities and these names are applied to the addressed person during the subjective relationship due to the purpose of the speaker and the misfortune of the addressee.

Research Questions: What are vocative words? What is the role of those in the vocabulary of the language and their place in the parts of speech? What are the linguistic features of vocatives? What is the concept of pure and situational vocative? What is the role of zoonymic lexicon in the means of expression of situational vocatives? Which zoonyms mainly act as vocative words?

Literature Review: The main source of the investigation is research works written in this field, especially in Azerbaijani linguistics, as well as in other languages. We have benefited from books such as “Azərbaycan dilində vokativlər” by N. Hacıyeva, “Azərbaycan dilində xüsusi nitq hissələri” by K.Hacıyev, as well as opinions about vocatives of the researchers A.Gurbanov, M.Adilov, B.Khalilov, etc. in their researches. We have given examples of situational vocatives expressed with zoonyms from the works of H.Javid, U.Hajibeyli, S.Vurgun, J.Jabbarli and other poets and writers.

Methodology: Linguistic analysis methods, descriptive, observational methods have widely been used in the process of the research work, and Azerbaijani language materials are taken as the main object of research. Methods like systematic approach, analysis and synthesis, generalization have also been used in the article. Theoretical methodology has been preferred. *Results:* As a result, we should note that vocatives have not been one of the topics that have been widely investigated in Azerbaijani linguistics. The reason for this is that vocatives are studied within other parts of speech – exclamatory, particle, imitative words, imperatives and have been confused with addresses. Vocatives perform an appellative function. Pure vocatives are mainly used to refer to animals, birds and people, and their number in the vocabulary of the language is relatively few. These words have rich phonetic variants (az, aaz, ağız, ağəz; ə, əyə, ədə, ayə), morphological features (anacan, canım, əmisi, qadası, sevdiciyim etc.), stylistic variety. The semantic load of pure vocatives is related to their specific appeal. Situational vocatives are expressed by words with an independent lexical meaning, by various suffixes – lexical suffixes denoting endearment and diminutive, as well as first and third person possessive suffixes, by means of the morpheme “can” used in the meaning of endearment. Situational vocative is also created by adding the suffixes -cığım⁴ (Gülərciyim) derived from the Turkish language and -çik (Anarçik) of Russian origin to anthroponyms. Situational vocatives are used as both words and phrases (Qorxaq tülkü!). As it is processed in the form of a combination, imagery and emotionality are more evident. An interesting point is that when zoonyms act in the vocative function, the negative meaning is more prominent. Zoonyms used in a positive meaning (ceyanım, maralım, göyərcinim, quzum, dovşanım etc.) are mainly created with the help of a possessive suffix.

0. Giriş

İnsanlar, hayvanlar ve kuşlar konusunda kullanılmış gramer yönünden cümlelerin öğeleri ile herhangi bir ilgisi olmayan sözler, söz öbeklerinden ibarettir. Vokatif sözler tek başlarına değil taklit biçiminde kullanılan edatlar, söylemler ve hitaplarla birlikte incelenmiş, bazen morfoloji, bazen de sentaks kategorisinde kabul görmüştür. Anlam olarak hitap karakterli vokatif kelimeler konuşanın gagesiyile ilgili biçimde çeşitli anlamlar kazanır. Vokatifler insanlar, hayvanlar ve çeşitli kuşlara ait olmak üzere üç gruba bölünmüştür. Birinci gruba dâhil olan vokatiflerin çağdaş edebî dilde kullanımı sınırlı olsa da konuşma dilinde ve ağızlarda daha çok kullanılmaktadır. Hayvan ve kuşlara seslenmek, yem vermek ya da onları kovmak, bir şey yapmak için teşvik etmek, yem vermek vb. gayelerle kullanılan vokatif sözler nicelik olarak daha fazladır.

Dil yönünden insanlarla ilgili olarak kullanılan vokatiflerin çoğu durumsal karakterlidir. Bu tür kelimelerin vokatif olarak “işlevi” yerine, “söyleniş biçimi”, “metin içindeki yeri”, “söylemdeki rolü” ile belirlenmiş olur. Bu tür kelimelerin vokatif karakteri konuyla ilgisi yönünden çeşitli anlamlarda olabilir. Çeşitli isimler, durum bildiren kelimeler, hayvan ve kuş adlarının insanlara mahsus kullanılması durumsal vokatiflerin oluşmasına sebep olur

1. Azerbaycan Türkçesinde Vokatif Kelimelerinin İncelenmesi ve Dil Bilim Özellikleri

İnsanlara, hayvan ve kuşlara yönelik kullanılan sözler dil bilimi araştırmalarında “hitap durumu”, “emir bildiren sözler”, “vokatif kelimeler” başlığı altında incelenmiştir. Dilcilikte vokatif konusu az incelenen alanlardan biridir ve bu sözler bazen özel kelimelerle birlikte kullanılmıştır. Musa Adilov (2019), Kamal Hacıyev (1999) ve Nərgiz Hacıyeva (2007) vokatiflerin kendilerine has özelliklerini analiz ederek bunların diğer sözcük türleri ile (yansıma sözler ve hitaplarla) benzer ve farklı yönlerini incelemişlerdir. Nərgiz Hacıyeva vokatiflerin fonetik, sözlüksel ve türetilmiş kelime özellikleri üzerinde durarak bunların önemini göstermeye çalışıp dil bilimi yönünden analizini yapmıştır.

Dil bilimi araştırmalarında vokatiflerin sözcük türleri arasındaki yeri, durumu, sözcüksel gramer yönünden kategorik olarak kullanılması konusunda fikir birliği yoktur. Musa Adilov vokatifleri bağımsız olarak değil de emir bildiren kelimelerin bir parçası olarak kabul eder. Emir bildiren sözleri yaygın ve hitap sözler olmakla ikiye ayırır (Adilov 2019: 382). Afad Qurbanov ve Buludxan Xəlilov hitap değil, emir bildiren söz terimini kullanmıştır. Afad Qurbanov konuşma esnasında bazı sözleri ne sözselsel ne de dilbilgisel açıdan herhangi bir sözcük türüne dâhil etmenin mümkün olmaması dolayısıyla bu tür kelimeleri ne olduğu kesin olmayan sözcük türleri adlandırmıştır (Qurbanov 2019: 123-124). Araştırmacıya göre modal (Kalıp Söz/Kipsel Söz) sözler, emir kipleri, çocuk ve ritmik sözler bu gruba dâhildir. Buludxan Xəlilov sözcük türlerinin tasnifini yaparken ünlem, modal sözler (kalıp söz) ve taklit sözleri özel; emir bildiren, çocukların çıkardığı sözleri ve ritmik kelimeleri belirsiz sözcük türleri olarak tasnif etmiştir (Xəlilov 2016: 152). Yusuf Seyidov ise emir, vokatif, çocuk ve ritmik sözleri dil dışı olay şeklinde kabul edip bunların bağımsız kelimeler olarak kabul edilmemesinin gereğini vurgulamıştır. Araştırmacıya göre, genel olarak konuşma esnasında oluşan ve dil faktörü olarak kabul edilip sözlüğe alınmayan her ifadeyi bağımsız bir kelime imiş gibi sunmak, onları toplayarak sözcük türleri biçiminde iddia etmek doğru değildir (Seyidov 2006: 136). Bunlardan hareket ederek araştırmacının bu kelimeleri bağımsız sözler olarak ele alması, onların sözcüksel gramer yapıları olarak değerlendirilmesinin doğru olmayacağı kanaatini de ortaya çıkarmıştır.

Vokatif sözler diğer leksik birimler gibi her dilin genel kanunları çerçevesinde oluşmuştur. Asıl vokatif olan sözler dilin gelişmesinin ilk aşamasında özellikle de halkın sosyal yaşam biçimi ile ilgili olarak işlerlik kazanmış ve zamanımızda ise

aktiviteleri azalarak ağız sözleri özelliğine bürünmüşlerdir. A. P. Potseluyevski dilin oluşum ve gelişimini vokatif sözlere bağlamış olsa da ilginç fikirler ileri sürmüştür. A. P. Potseluyevski “küçük”, “buzağı”, “keçi”, “tavuk”, “sıpa” vb. kelimelerin anılan hayvanlara hitaben oluşturulan vokatiflerden türediğini bildirmiştir (Potseluyevski 1944: 37’den aktaran Hacıyev 2005: 73). Görüldüğü üzere vokatifler çok eski dönemlerde oluşturulan leksik birimlerdir.

Yukarıda da kaydedildiği gibi vokatifler hitap ve ünlem ifade eden benzer özellikler taşırlar. Dil biliminde vokatif sözler genelde seslenme şekli olarak algılanır ve bazen de “hitap” olarak isimlendirilir. Bu durum ise her ikisinin de seslenme eylemi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tür kelimeleri diğerlerinden ayıran özellik de vokatiflerin sözlüksel gramer, hitapların ise sentaks kategorisinde olmasından kaynaklanmıştır. “Hitaplar” muhatap alınan bir şahsı bildirir. Vokatiflerden herhangi bir anlam taşıyan özel kelime yerine daha spesifik yöntemle söylenen ve muhatap alınan şahsın neye benzetildiğini bildiren bir söz olarak kendini gösterir (Hacıyeva 2007: 20). Hitaplar genelde insanlara, cansız varlıklara, vokatifler ise insan ve hayvanlara çeşitli sözler yardımıyla seslenme gayesiyle kullanılır.

Vokatifler, işlevsel konumları ve duyguları ifade etmek bağlamında dil biliminde ünlemlere benzer kabul edilir. K. Hacıyev araştırmasında vokatiflerin ünlemlere benzer ve farklı özelliklere sahip olduğundan bahsetmektedir. Yazara göre, “Vokatif kelimeler daha çok bilinçle ilgilidir, bu yüzden onlarda irade yönü daha üstündür. Ünlemler esas olarak duygularla bağlantılı olan ve kendi duygusallığıyla karakterize edilen bir dil olgusudur” (Hacıyev 2005: 76). Görüldüğü gibi yazar konuya dilsel açıdan değil, sosyo-psikolojik açıdan yaklaşmıştır. N. Hacıyeva farklılıkları tanımlarken esas olarak dilsel açıdan yaklaşmıştır. (Hacıyeva 2007: 22-27) Ünlemler duygu ve heyecanı, olaylara karşı duygusal tutumu ifade etse de vokatifler yalnızca hitap anlamını ifade eder.

Türkiye Türkçesinde vokatifler seslenme sözlükleri adlandırılır ve Türk dilinin grameri üzerine yazılan çalışmalarda bu kelimelerin edatlar ya da ünlemler içerisinde yer alması yaygındır. Araştırmacıardan Fatih Doğru (2018) seslenme sözlerini ve onların genel Türkçe sözlüklerdeki görünümünü, Merve Demirbaş (2017) Türkiye Türkçesi ağızlarındaki seslenme sözlerini incelemişler. Bu araştırmalarda seslenme sözleri ses bilgisi, sözcük türü, cümle ögesi, söz öbeği, anlamsal ve edimsel özellikleri bakımından araştırılmıştır. Naziyet Gencay Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ağızındaki seslenme sözlerden bahsederken onları “sevgiyi belirten sözler”, “birini onurlandırmak için kullanılan sözler”, “güzelliği yansıtan sözler”, “kızgınlığı ve beğenmeme durumunu ifade eden sözler” gibi gruplaştırmıştır (Gencay 2012: 88-99). Burada bulunan seslenme sözcüklerin bir kısmı hayvan adlarından oluşmuştur. Örnek: *aslanım, koçum, ayı, ceylanım, danacık, kuzucuğum/kuzum, ayı, deve, domuz, eşek, köpek, sıpa, yılan, öküz* vb. (Gencay 2012: 91-99).

Vokatif kelimeler dünyanın çeşitli dillerinde morfolojik, sözdizimsel bir kategori olarak kabul edilmiştir. Dil biliminde bu alandaki araştırmalar vokatiflerin dil bilimsel analizi ve anlam bilimi üzerinde değil, hangi sözcük türüne ait olduğu

üzerinde yoğunlaşmıştır. Leech, vokatiflerin İngilizce dil bilgisinin “şaşırtıcı derecede ihmal edilmiş” bir yönü olduğunu belirtmesine rağmen, hitap terimleriyle ilgili daha geniş araştırmaların bir dizi alt disiplini kapsadığını ve çok sayıda çalışmayı içerdiğini söylemektedir (Leech 1999: 107’den akt., Michael ve Anne 2003: 154)

Zwicky, vokatiflerin hem deyimsel hem de toplumdil bilimsel olarak belirgin olduğunu ve bunun sonucunda İngilizcenin seslenmeli isim tamlamaları açısından son derece zengin olduğunu öne sürmüştür. “Neredeyse hiçbir duygulanımsal olarak nötr vokatiflerin olmadığını” iddia ediyor (Zwicky 1974: 796).

Zwicky, vokatif olarak kullanılabilir isimler ve isim tamlamaları ile ilgili düşüncelerini aktarmıştır. Ona göre seslenme karşı tarafın dikkatini çeker, müracaat ise konuşanla karşı taraf arasındaki ilişkiyi sağlar. Ancak vokatifler deyim karakterli olup eylem gücü yönünden nötr durumdadır (Zwicky 1974: 787).

İlahe Abdullayeva vokatiflerin betimleyici gramerde çeşitli kriterlerde tasnif edildiğini belirtmiştir: biçimsel, fonksiyonel, anlamlı ve faydacı (pragmatik). Biçimsel açıdan vokatif isimle ilgili ögedir; fonksiyonel olarak da asıl anlama malik ögenin bir parçası olmayıp en uygun (optimal) anlam yönünden serbestliğe sahip bir ögedir; semantik ve pragmatik açıdan muhataba hitap fonksiyonunu gerçekleştirir. Bu da üç farklı faydalı görevi yerine getirir: Dikkatin bir noktaya teksif edilmesi, muhatabın belirlenmesi, hitap edenle muhatap arasında sosyal ilişkinin oluşturulması ve korunmasıdır (Abdullayeva 2002: 94-96). Biçimsel açıdan yalnızca isimler değil, sıfatlar, (azizim, kıymetlim vb.) da vokatif özellik kazanabilir. Dil bilimi araştırmaları kelimelerin yalın, hitap, duygusal, taşkın ifade vb. işlevlere malik olduğunu belirtir. Vokatif kelimeler aslında genel fonksiyon bildirerek seslenme, dikkat çekme, etkileme, ilişki kurma gayesiyle kullanılır.

Dil biliminde vokatiflerin sözcüksel kategori yönünden sınırlarını belirlemek, hitaplara yakınlığı ve farklı özelliklerini açıklamak birçok tartışmalara sebep olmuştur. Vokatiflerin hepsinin hitaplarla ilgili olduğunu, ancak seslenme ile ilgili sözlerin hepsinin vokatif olarak adlandırılmasının imkânsız olduğunu belirten Firuzə Məmmədli’ye göre “İnsanlara hitaben kullanılan seslenmelerin tamamı vokatif değildir. Bu amaçla söylenen vokatifler iletişim işleviyle hitaplara yakın olsa da farklı anlamlar taşıması ve estetik işlevleri açısından seslenmelerden ayrılırdır. Bir başka deyişle vokatiflerde estetik fonksiyon ön plana çıkar. Vokatiflerin iletişimdeki işlevi konuşmada ana amaç değildir” (Məmmədli 2004: 254). Bu durumda vokatiflerin iletişim değil, estetik işlev belirtmesi bu birimlerin üslup yönünden müktedir oldukları gücü ve şiirselliğini meydana çıkarır. Hitaplar söz dizimsel, vokatifler ise sentaktik gramer kategorisine aittir. Bu sebeple hitaplar cümle ile, vokatifler ise sözcük türleri ile ilişkilidir. Vokatif sözler aslında insanlara, hayvan ve kuşlara seslenme gayesiyle kullanılsa da hitaplar cansız varlıklara seslenme işlevini de yerine getirir.

2. Gerçek ve Konum Vokatifi Durumu

Araştırmacılar Azerbaycan Türkçesinde vokatifleri gerçek ve konumuna göre olmak üzere iki gruba ayırırlar. Gerçek anlamda vokatif olan sözlerin asıl anlam yükü onların kesin olarak hitap bildirmesi ile ilgilidir. Gerçek vokatiflerin kendilerine özgü fonetik, sözlük, gramer özellikleri olup bu sözlerde duygusalılık ve modallık (kipsellik) daha fazla gözlemlenir. Gerçek vokatiflerin fonetik özelliği dendiğinde bu sözlerin çeşitli fonetik varyantlarda kullanılması, leksik özellikleri denildiğinde de hitabın esas alındığı bilinmelidir. Yani vokatif kelimeler kime veya neye hitap ediliyorsa o amaca göre kullanılmaktadır. Bu tarz vokatiflerin bir kısmını insana hitaben kullanılan sözler oluşturur. Azerbaycan Türkçesinde kullanılan *az, aaz, ağéz, ağız, ayza, eşi, ade, éle, é, eye, éé* vb. sözleri örnek gösterilebilir. Musa Adilov'a göre "İnsanlara hitap amaçlı kullanılan vokatifler başlangıçta değil sonraki süreçte oluşan olaylardır. Yani bu sözlerin gerçek işlevi vokatif durumu değil, onların hitap amaçlı kullanılmasını belirten özelliiktir" (Adilov 2019: 389-390). Yaşanan çağda hitap olarak gerçek vokatifleri kullanmak etik kurallara uymamaktadır. Bu tarz olumsuz anlam bildiren seslenme biçimlerine özellikle konuşma dilinde ve edebî eserlerde sıkça rastlanmaktadır. Nərgiz Hacıyeva önceki zamanlarda "ay, e" seslenme vokatifini "adam, insan, kız" vb. bağımsız anlamlı sözlere eklenmesi ve bunlarda oluşan indirgeme sonucunda ortaya çıktığını kaydetmiştir (Hacıyeva 2007: 39).

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan gerçek vokatiflerin bir kısmını da hayvanlara ve kuşlara hitaben söylenen sözler oluşturmaktadır. Bu tür vokatifler çok eski dönemlerde oluşmuştur. Musa Adilov hayvanlara hitaben kullanılan vokatiflerin diğerlerinden farklı olarak tarihin ilk çağlarından itibaren bu amaçla kullanıldığını ve vokatif fonksiyonunun ise bunların esas görevleri olduğunu kaydetmiştir (Adilov 2019: 390). Azerbaycan Türkçesinde "ho, oho, hey-hey, ehay" gibi vokatif bildiren sözcükler büyükbaş hayvanlara, "hoş, çöçe, hoşa, coş, açu, dırr" eşeğe, "ho, ki, kışe, kışey, ha, he" küçükbaş hayvanlara, "biyə, dəh, qır, qırr, dəh, free, trı, hırr, hi" atlara, "fut, he, küş, kış-qış, qış-qış, küç-küç" köpeklere, "tü-tü, dü-dü, cip-cip, kiş-kişé" tavuğa, civcive, "piş-piş, pişt, pişté" kediye seslenme gayesiyle kullanılmıştır ve kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi bu vokatifler insanların hayvanlarla ilgili olan hitaplarından amaçla ilgili olarak farklılık göstermektedir ve bunlar gerçek vokatifler olarak adlandırılmıştır. Hayvan ve kuşlara seslenme biçiminde kullanılan vokatiflerin bir kısmı aslında ağızlarda kullanılmaktadır. Bu tarz sözlerin çağdaş edebî dilimizde kullanım sıklığı azalmış ve bunların geneli arkaik karakter kazanmıştır. Bu tür vokatifler atasözü ve deyimlerde kullanılmaktadır. Örnek olarak "Eşekten düşüp hoş-hoştan vazgeçmemek" (Məhərrəmli ve İsmayılov 2018: 102) "Başkasının tavuğuna kiş dememek" (Məhərrəmli ve İsmayılov 2018: 221) vb.

Hayvanlara seslenme gayesi ile kullanılan vokatif kelimelerin tarihi çok eskilere dayandığından bu sözler Orta Çağ'a ait Türkçe kaynaklarda da kullanılmıştır. Kâşgarlı Mahmut'un "Dîvânu Lugâti't-Türk" adlı eserinde hayvan adları ile ilgili bazı vokatifler yer almaktadır. Örnek olarak *hoç-hoç* (Kaşğari 2006b: 278) (keçi güderken veya sürerken çıkarılan ses); *op-op* (Kaşğari, 2006a: 109) (merkebin ayağı kaydığında söylenen ifade); *tuşu-tuşu* (Kaşğari 2006c: 127) (merkebi

durdurmak için söylenen söz); *tah-tah* (Kaşğari 2006c: 278) (salıverilen şahinin geri gelmesini istemek için kullanılan söz); *höç-höç* (Kaşğari, 2006c: 278) (atları coşturmak ve süratle koşmasını sağlamak için çıkarılan ses) gösterilebilir. Kâşgarlı Mahmut “höç-höç” ifadesinin aslında “eç-eç” biçiminde olduğunu belirtmiştir. Kâşgarlı eserinde birkaç defa gerçek Türkçede “h” sesinin olmadığını vurgulamıştır. Musa Adilov ise Eski Türkçedeki vokatif kelimelerde “h” sesinin özel yeri olduğunu göstererek Kâşgarlı Mahmut’un savına karşı çıkmıştır (Adilov 2019: 400-401). Elbrus Əzizov da “h” ünsüzü konusunda Kâşgarlı Mahmut’un söylediklerinin Türkolojide kesin kuralmış gibi kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. “Kâşgarlı Mahmut Türkçenin bütün lehçe ve şivelerini aynı seviyede öğrenememiş, esas itibarı ile Oğuz, Kıpçak, Çigil, Argu ve Yağma Türklerinin ağızlarından derlediği sözlerle eserini yazmıştır. Hatta Batı Kıpçak ve Uygurların yaşadığı bölgelere bile gitmemiştir. Dildeki bazı öğeler “h” sesinin bazı Türk lehçelerinde çok daha eski çağlarda kullandığını ispat etmektedir” (Əzizov 2016: 91).

Durum bildiren vokatif sözler, yalın anlama malik bağımsız kelime birimlerinin bazı ekler ve tonlamalar yardımı ile durumsal olarak vokatif özelliği kazanmasıdır. Bu sözlerin vokatif özelliği kazanması sevgi ifade eden ve küçültme anlamını içeren leksik eklerle birinci ve üçüncü şahıs ekleri ile sevmeye, okşama anlamında kullanılan “can” morfemi aracılığı ile gerçekleşir. “Can” morfemi, aslında şahıs isimlerine, akrabalık anlamı belirten sözlere (anacan/anneciğim, dayıcan/dayıciğim vb.) eklenerek hem bitişik hem de ayrı yazılmaktadır. Bu biçimbirim (morfem) sözden önce de aynı semantik anlamda kullanılmaktadır: *Səninlə belə, can bala!* (*Seninle beraber, can bala!*); *Zəng eləyib dəyək bacılı-bacılı, can bacılı* (*Telefon edip diyelim bacılı bacılı can bacılı*) (Anar 2003a: 125). İyelik eklerinin yardımı ile oluşan durumsal vokatiflere *balam/yavrum, atam/babam, anam/annem, gülüm, ezizim/azizim, canım* vb. örnek gösterilebilir. Türkiye Türkçesinden alınan -cığim⁴ (Emineciğim, Aliciğim), Rus menşeli -çik (Ruslançik) ekleri ise antroponimlere eklenmekle vokatif oluşturulmaktadır.

Durum bildiren vokatifler dendiğinde akrabalık kavramını ifade eden kızım, çocuğum, oğlum, canım, gözüm, hayatım, güneşim, çiçeğim, meleğim, sevgilim, eşim, çocuğum, amcam vb. aynı zamanda Sevdə-Seva, Gülnar-Gülü vb. isimlerin kısaltılmış biçimleri gibi kelimeler dikkate alınmaktadır.

“Vokatif durumu derken, elbette her şeyden önce hitap kavramı anlaşılmalıdır, ancak hitap ise duygusalıktan uzak biçimde düşünülemez” (Hacıyeva 2007: 98). Vokatiflerde, muhataba yönlendirilen seslenmede modallık, duygusalılık, özne ile ilgili olan duygusal yaklaşım ifade edilir. Vokatifler şahıslarla seslendikleri muhatabın durumunu, akrabalık ilişkisini belirten, sevmeye, şımartma anlamını taşıyan sözler, bazen de kaba söz ve ifadelerle de dile getirilir. Bazı hayvan adları da aynı üslupla kullanılarak şahısların seslenen objeye karşı subjektif tutumunu da belirtir. Genel olarak hitap işlevini yansıtan ve hayvan adları ile birlikte söylenen sözler hem konuşma dilinde hem de edebiyatta sanat oluşturan üslup vasıtası olarak önem taşımaktadır. Hayvan adlarının belirli kısımları duygusal bir

taşkınlığı belirterek sözlü ve yazılı anlatımda seslenme biçimi olarak kullanılmaktadır. Böylesine hitaplar öznenin muhataba karşı olan tutumundan dolayı hem pozitif hem de negatif anlam taşıyan hayvan adlarında kullanılır.

3. Hayvan Adlarının Mecaz ve Vokatif Oluşturma Durumları

İnsanların davranışlarında muhataplarıyla ilgili tavırlarında duygular, psikolojik durum, sevgi, nefret, gam, keder ve genel olarak muhataba karşı olumlu veya olumsuz tavırları yansıttıkları için dile getirilenler karşı tarafa olan tutumu gösterir. Böylesine duygusallık belirten hayvan adları vokatif olarak muhatapla ilgili hem olumlu hem de olumsuz sözlerle ifade edilmektedir. Olumsuz anlamda kullanılan hayvan isimleri öznenin entelektüel durumu, akli, fizikî yetersizlikleri ve psikolojik özelliklerine göre söylenir. Bu esnada kullanılan sözler aşağılayıcı mahiyet taşır.

Dilde bu sözcüksel anlambilimsel söz grubuna giren hayvan adlarının asıl fonksiyonu yalnızca adlandırma olarak kabul edilemez, çünkü bunlar bir kimseyi edebî sanatsal biçimde karakterize eden mecazi söz ve ifadeleri oluşturur. Dilimizdeki mecazi geçişlerin yönünü belirlemek, hangi hayvan ve kuş adlarının daha çok mecaz özelliği kazanması, onların kelime türetme sürecindeki rolü genelde halkın dünya görüşü düşünce tarzı, yaşamı, gelenek ve göreneklere vb. konusunda belirli fikirleri biçimlendirir.

Zoonimler metaforların oluşturulmasında önemli rol oynayan araçlardan biridir. “Metafor, bir konuyu, bir olayı başka bir konu ve olay perspektifinden, bir kavramsal alandan diğer bir kavramsal alan üzerinden anlama işlemidir” (Abdullayev 2013: 509). Tüm dillerde karşımıza çıkan metaforlar evrensel bir olgu haline gelmiş ve dış dünyadaki nesne ve olayların benzerliği sonucu ortaya çıkmıştır. Her milletin zevkine göre hayatında daha önemli yer tutan ve kendisi için ilginç olup dikkat çekici nesnelere ve olaylara metaforların oluşmasına yol açmıştır. Tamamen farklı nesnelere dâhili ve batini karşılaştırmasına dayanan metaforlaştırma süreci, “gerçeğin dil bilimsel imgesini” (Abdullayev 2013: 533) gözlerimizin önünde canlandırmamıza olanak sağlar.

Hayvan ve kuş adları ile mecaz durumuna gelme olayı bütün dillerde görülen lengüistik bir süreçtir. Bu tür metaforlar dilin çok daha eski çağlarına dayanmaktadır. İnsanlar eski çağlardan beri doğa olaylarını canlı varlıklar olarak kabul etmiş, kendilerini de bazı hayvanlara ve kuşlara benzetmiştir. “Çağdaş insana nazaran ilk insanların düşünce tarzı tamamen duygusal anlayışları ile betimlenmiştir. Dış dünyada olan eşyalar ve meydana gelen olayları tasvir etmesi ve dile getirmesinin esas sebebi de budur” (Adilov vd. 2019: 138). Doğanın bir parçası olan hayvan ve kuşlara ait özelliklerin genelleştirilmesi, onların insana adapte edilmesi metafor hâlini almasına sebep olmuştur.

Dilde vokatif sözcükler duygusallığı ve ifade gücünü ifade eder. “Duygusallığın olumlu ya da olumsuz karakteri tarafsız duruma göre belirlenir. Bu nedenle duygusallığı ifade eden birimleri iki alt grupta birleştirmek mümkündür: 1) olumsuz duyguları ifade edenler; 2) olumlu duyguları ifade edenler”

(Abbasəliyeva 2018: 33). Hayvan ve kuş isimleri seslendirme işlevinde duygusallığı ve ifade gücünü ifade etmekle birlikte olumlu ve olumsuz duyguları da belirtir. Ruxsarə Abbasəliyeva, dilde duygusallığın ve anlatımcılığın sözlü ve sözsüz yollarla ifade edilmesinden bahsettiği araştırmasında, duygunun sözel ifadesi olan işlevsel-anlamsal alanda vokatiflerin rolünü de göstermektedir (Abbasəliyeva 2018: 38).

Herhangi bir dilde bir hayvanın adının olumlu ve olumsuz anlamda ikinci bir mana kazanması, belirli karakterlerin mukayese örneği olarak ele alınması o dili konuşanların hayat tarzı ve diğer öğelerle ilintilidir. Azerbaycan Türkçesinde kullanılan özellikle *kuzu*, *tavşan*, *ceylan*, *enik*, *eşek*, *köpek* vb. hayvan adları mecaz durumuna gelerek vokatif fonksiyonu kazanır. Her milletin fertlerinin bilincinde biçimlenen hayvan adlarının başkalaşması o halkın dünyaya bakışı ve onu algılamasıyla ilgili özelliklere göre millî karakter taşır. Bu süreç diğer taraftan milletlerin edebî anlayışının çeşitliliği, en eski inançları ile ilintili olarak onların milli ve etnik psikolojik portresinin canlandırılmasına da hizmet eder. Hayvan ve kuş adlarının mecaz durumuna gelmesi onların kelime türetme özellikleri yönünden dünya dilleri için bir tür evrensellik statüsüne malik olay olarak kabul edilmiş olsa da halkların milli kültürel değerleri mecazi geçişlerde belirli farklılıkların oluşmasına sebep olmaktadır. “Hayvanların davranışları, alışkanlıkları, doğal özellikleri genetik olduğundan onların bilimsel betimlenmesi evrenseldir, ancak insanların bilincinde yansıtılma biçimleri millî ve subjektiftir” (Muşkinova 2001: 115). Hayvan adlarının yardımı ile oluşan mecazi sözler millî dille ilgili özellikleri de yansıtır. Her halkın kendi hayat tarzı, kültürü, coğrafyası, yaşamı, gelenek göreneği, edebî anlayışı bu saha ile ilgili sözlerin duygusal yönden değerlendirilmesini etkilemiştir.

Bazen aynı hayvan adının çeşitli halklarda benzer veya farklı anlamlar taşıdığı görülmektedir. Örneğin, *tilki*, *güvercin* vb. gibi hayvan adlarının mecazi anlam kazanmasında eşitlik göze çarpmaktadır. İlahə Abdullayeva İngilizce hayvan isimleri ile ilgili vokatiflerden *koyun* (anlamaz, geri zekâlı), *it* (*köpek*) (yaramaz, alçak, namert), *inek* (iriyarı, biçimsiz), *maymun* (sevme, şımartma), *tavuk* (korkak), *hindi* (kendini beğenmiş), *sıçan* (korkak), *yılan* (yalancı, sinsî), *tilki* (kurnaz, dalavereci), *kuzu* (masum, günahsız, sakın), *kurt* (alçak, yaramaz) vb. gibi örnekleri göstererek İngilizcede muhabata karşı tutumun daha çok olumsuz anlamda kullandığını vurgulamıştır (Abdullayeva 2012: 111-112). Görüldüğü gibi bazı hayvan adlarının mecazi anlam kazanmasında ve vokatif olarak kullanılmasında yakınlık göze çarpmaktadır. Birçok dillerde insanla ilgili bazı nitelikleri belirtmek için aynı hayvan ve kuş adlarının mecaz anlamı kazandığı görülmektedir.

Anlambilimle ilgili olan bu alanın anlam zenginliği, duygusallığı, taşkınlığı, canlılığı onun edebî anlayışının ürünü olarak sıklıkla kullanılmasına sebep olmuştur. Hayvan adları ile belirli vokatif ifadeleri dile getiren şahsın muhabata karşı sevgi, iltifat, değer verme veya olumsuz tavır takınıldığı zaman oluşur. Örneğin. *Yeri, maralım, yeri. Yeri, ceyranım, yeri (Hadi, maralım, hadi. Hadi*

ceylanım, hadi) (Hacıbəyli 2005a: 316); *Ah, sərxoşlar! Canavarlar!* (*Ah, sarhoşlar! Canavarlar!*) (Hüseyn 2005c: 290) vb.

Birinci ve üçüncü şahıs ekleri durum yönünden vokatif oluşturan eklerdir. Vokatif olan sözcükler hem iyelik hâlindeki kelimeye eklenmekle hem de birinci şahsın katılımı olmadan meydana gelmektedir. Bu vokatifler şahıs zamirlerine eklendiğinde birleşik hâlde anlam daha da güçlenir, çünkü şahıs zamirleri bu hitapta iltifatı, samimiliği, doğallığı daha da ileriye taşır. Hitabı güçlü olan sanatçılar, yazarlar bu tarz iltifat ve gönül okşama anlamına malik sözcükleri kullanarak imgelerin dilini şahsileştirerek esere tatlılık, doğallık kazandırmış olur. Örnek: *Nə üçün belə gec gəldin, mənim göyərcinim?* (*Neden böyle geç geldin, benim güvercinim?*) (Anar 2003a: 464); *Nurcahan nənən sənə qurban, a bizim maralımız, a bizim ceyranımız!* (*Nurcihan ninen sana kurban, a bizim maralımız, a bizim ceylanımız!*) (Vəzirov 2005: 30) vb.

Musa Adilov halkın dilindeki sabit vokatiflerin şahsi durumla ilgili vokatiflerden farklı olduğunu, sembolik sözcüklerin özellikle şiirde çok kullanıldığını, bunun da belirli sebeplerinin olduğunu vurgulamıştır. Araştırmacıya göre, “Vokatiflerin kendisinde bir hitap, seslenmenin kendisinde duygusallık hâkimdir. Diğer taraftan -ım⁴ eki birinci tekil şahıs zamiri (konuşan özne) ile ilgili olduğundan bu ekler de duygusallık katmanlarıyla öne çıkmaktadır. Bu yüzden de ek karakterindeki vokatif sözcükler duygusallık yönü ile daha güçlü, daha etkili olur. Bu tarz birimlerin anlamı da gösterişli olur, çünkü bunlar hitapla birlikte okşama, iltifat etme anlayışının ifadesine hizmet eder (Adilov 2019: 38). Örnek: *Gəl-gəl, maralım, gəl, gəl-gəl, ceyranım, gəl* (*Gel-gel, maralım, gel, gel-gel, ceylanım, gel*) (Hacıbəyli 2005a: 305); *Elxan, qalx, göyərcinim!* (*İlhan, kalk, güvercinim!*) (Cabbarlı 2005b: 312); *Hiç sıqılma, hər gecənin sonu gündüzdür, quzum!* (*Hiç sıkılma, her gecenin sonu gündüzdür, kuzum!*) (Hüseyn 2005b: 309); *A quzum, gəl yanına, Canımı verərəm mən yarım* (*A kuzum, gel yanına, Canımı veriririm ben yarım*) (Hacıbəyli 2005a: 252); *Nə var, dovşanım!* (*Ne var, tavşanım!*) (Cabbarlı 2005ç: 23) vb.

Musa Adilov’a göre edebî dilde kullanılan vokatif sözcüklerdeki -ım⁴ eki kalıplaşarak bu tür sözlüksel eke dönüşmüştür (Adilov 2019: 385). *Kuzum, balam/yavrum* vb. gibi vokatiflerde görülen ek tarih içinde ayrı bir ögeymiş gibi kullanılsa da günümüzde ilişkili oldukları kelimelerin bir parçası olarak kabul edilmektedir. “Vokatif sözcükler yalnız bir biçimde kalıplaşmış öğelerdir” (Adilov vd. 2019: 19). Bu tip vokatifleri isimden ayıran asıl özellik onların değişerek başka bir biçim almamasıdır. Yalın anlamlı sözcükler birinci ve üçüncü şahıs zamiri eki alarak durumsal vokatif özelliği kazanır. Buradaki gramer vaziyeti ise belirtildiği gibi leksik yapı kazanır. Sözlü halk edebiyatı örneği olan ninnilerde ve manilerde bu tip vokatiflerden daha fazla yararlanılır.

Her bir dilin sözlüğünde konu olumlu olarak değerlendirilirken kullanılan duygusal yönden taşkınlığı bildiren sözcükler içerik olarak yalın anlamlı – değerlendirme karakterli sözcüklere Həsərət Həsənov kelimelerde duygusal ve canlılığı bildiren yön hem bir düşüncüyü dile getirme, biçimlendirme hem de bir duyguyu belirtme aracı olduğunu belirtir. Araştırmacı *güzel* ve *güzelim* gibi

sözlerin anlamlarının aynı olduğuna işaret ederek ifade yönünden ilk kelimedede genelliği, ancak ikincide ise şahsiliği vurgular (Həsənov 1988: 204). Gerçekten de *kuzum*, *ceylanım*, *meralım*, *tavşanım* vb. gibi sözlerde objeye – güzel duygular beslenen bir kimseye karşı yakınlık, sevgi, okşama vb. gibi tutumlar yansıtılır. Örneğin, *Hiç təlaş etmə, quzum, dinlə bəni* (*Hiç təlaş etme, kuzum, dinle beni*) (Hüseyn 2005c: 41); *Al, quzum, hava pək sərin* (*Al, kuzum, hava pek serin*) (Hüseyn 2005c: 119); *Söyüşün də mənə qənd-şəkərdir, ay maralım* (*Küfürün də bana şekerdir, ey meralım!*) (Vəzirov 2005: 304); *Bax! Bax! Tərланım... Bax, qızlar səni yesinlər!* (*Bak! Bak! Terlanım... Bak, kızlar seni yesinler!*) (Vəzirov 2005: 64). Bu örneklerde coşku, taşkınlık bildiren sözler gerçeğin çeşitli yönlerine yazarın sübjektif yaklaşımı olup onun arzu ve istekleri doğrultusunda söylenmiştir.

Eski Türkçenin Doğu ve Batı Oğuzca kollarını en bariz özellikleriyle yansıtan “Dede Korkut Destanları”nda kullanılan hitap biçimleri hem estetik değerleri hem de duygusal yönleriyle ön plana çıkmaktadır. *Dünlüğü altun ban evimin kabzası oğul, kaza benzer kızımın-gelinimin çiçeği oğul! Oğul, oğul, ey oğul!* (Kitabi-Dədə Qorqud, 2004: 45); *Beri gelgil, arslanım oğul!* (Kitabi-Dədə Qorqud 2004: 80). Destan boyunca karşılaşılan çeşitli tiplerdeki hitap biçimleri maharetle kullanılmıştır. Destanda hayvan adlarının mecaz hâlini alması sıkça görülse de onların vokatif biçim almasına pek rastlanmaz.

Klasik edebiyatın önemli temsilcilerinden biri olan Nesimi'nin şiirlerinde vokatifler şiirlerin atmosferine etki edecek nitelikte kullanılmıştır: *Çırağım, şem'imü nurim, ziyamü yıldızım, şemsim/Hezarım, bülbülüm, kebkim, Nesimiyi- hoşelhanım!* (Nəsimi 2004: 125) Tamamen hitap tarzında yazılan gazelde durumsal vokatiflerin aynı cinsten olmaları üsluba renk katmış, hitabın etki gücünü artırmıştır. Vokatif sözlerin bu biçimde dizilişi gazelin diline müthiş bir ifade kudreti, duygusallık yüklemiş ve oldukça etkili bir coşku yaratmıştır. Görkemli şair *hezar*, *bülbül* ve *kebk* gibi kuş adlarını mecazi anlamda maharetle kullanarak bu sözlerin estetik fonksiyonundan yararlanmışır. Sunulan örnekte “hezar” Arapçada bülbül, “kebk” ise Farsçada keklik anlamındadır. Firuzə Məmmədli klasik şiirde hayvan adları içinde kuşların estetik edebî vasita olarak çok eski tarihlerden itibaren sıkça kullanıldığını, hayvan adlarının mecazi anlamda kullanılmasının ise nispeten sonraki dönemlere ait olduğunu belirtmiştir (Məmmədli 2004: 222). Gerçekten de klasik şiirde hayvan adları ile kıyasta kuş adları (ornitonim), özellikle de efsanevi kuşlar mecazi anlamda daha fazla kullanılmıştır. Klasik edebiyatta çağdaş dilde rastlanmayan bazı hitap şekillerinin de kullanıldığı belirlenmiştir. Özellikle klasik şiirde şairler hitap amaçlı olarak *şeha*, *perverdigara*, *hüdaya*, *hüdavenda* vb. vokatiflerle birlikte kendilerine hitaben de *Seyyida*, *Sabira* tipli ifadeler kullanmışlardır.

Hitap amaçlı sözlerin önemli özelliklerinden biri de onların tonlamaya göre cümlelerin diğer üyelerinden farklı olmasıdır. Sözün durumuna göre vokatif işlevi gördüğünü belirlemek için kendine yapılan vurgu da göz önünde bulundurulmalıdır. Yapılan vurguya göre o sözün genel veya yalın işlev taşıdığını belirlemek mümkündür. Örnek: *Nə var belə, sənə mənim bu canım qurban? Nə*

deyirsən, ay maralım? (Ne oldu böyle, sana bu canım kurban? Ne diyorsun, ey **maralım?**) (Vəzirov 2005: 70); *Al, quzum, hava pək sərin...* (Al, **kuzum**, hava pek serin...) (Hüseyn 2005b: 119). Bu sözler konuşmada vurgulama açısından bir farklılık oluşturmaktadır. Diyalogda sözlerin sıralanışı konuşma süreci ile ilişkili olduğu için kelimeler konuşma esnasında telaffuza, vurguya uygun olarak farklılık oluşturur.

Bazı durumlarda hayvan adları tamlayanla birlikte kullanılarak söz öbekleri oluşturur ve bu esnada muhataba karşı duygusal yaklaşım daha güçlü ifade edilmiş olur. Örneğin: *Azad qartallar, irəli, urra!* (**Azad kartallar**, ileri, yaşasın!); (Cabbarlı 2005b: 340); *Körpə quzum, ağ günə çıx!* (**Körpe kuzum**, ağ güne çık (mutlu yaşa) (Vurgun 2005ç: 59); *Gözlərin kormu? Sayğısız bayquş!* (Gözlerin kör mü? **Sayğısız baykuş!**) (Hüseyn 2005ç: 63); *Əlvida, vəfasız sığırçınım!* (**Elveda, vefasız sığırçığım!**) (Anar 2003a: 464) vb.

Bazı durumlarda konuşanlar tarafından olumlu yaklaşılan hayvan adları muhatabı sevmeye, değer verme gayesiyle değil de kinaye olarak kullanılır. Örnek: *Əzizim, quzum, gözüüm, mən pul alıram, sən yox?* (Azizim, **kuzum**, gözüm, ben para kazanıyorum, sen ise değil?) (Cabbarlı 2005b: 245); *Ha-ha-ha! Canlı oyuncuq, gülünc əyləncə! Əyləndir, quzum, əyləndir!* (Ha-ha-ha! Canlı oyuncak, komik eğlence! Eğlendir **kuzum**, eğlendir!) (Cabbarlı 2005b: 223) vb.

Hayvan adlarının vokatif özellikleri söz konusu yapıldığında bu adların olumsuz anlamda kullanmasından da bahsedilmelidir. Bazen muhataba hitaben kullanılan hayvan adları aşağılayıcı, kırıcı gaye taşır. Söz ustaları yazıda kullanılan edebî tipin özelliklerini açıp göstermek, nefret, mizah, alegori oluşturmak gayesiyle kaba sözler kullanır. Örnek: *Səni mən öldürəcəyəm. Dur, qoca tülkü!* (Seni ben öldüreceğim. Kalk, **ihtiyar tilki!**) (Cabbarlı 2005b: 320); *Bu nə yaltaqlıq? Ədəbsiz canavar!* (Bu ne yalalaklık? **Edepsiz canavar!**) (Hüseyn 2005ç: 32).

Görüldüğü gibi bu hitaplarda olumsuz yaklaşım ve anlam kendini göstermektedir. Muhataba olumsuz yaklaşım gösterildiği zaman kullanılan vokatif kelimelere göz atacak olursak hayvan adlarının daha çok bu işlevleri yüklendiği görülür. Bu durum genelde bütün dillerde kendini gösterir. Olumsuz anlamda kullanılan vokatiflere toplum içinde pek kullanılmayan, etik olmayan söz ve ifadeler dâhildir. Bu tarz ifadeler de özellikle günlük konuşma için geçerlidir.

Hayvan adları “oğlu”, “kızı”, “biri”, “çocuğu” sözleri ile birlikte kullanılarak “hayvan oğlu hayvan” (heyvan oğlu heyvan), “it kızı it” (it kızı it), “eşek oğlu eşek” (eşşək oğlu eşşək), “çakal oğlu çakal” (çaqqal oğlu çaqqal), “tilki herif” (tülkünün biri), “domuz yavrusu” (donuz balası), “hayvan yavrusu” (heyvan balası) vb. gibi olumsuz anlam ifade eden söylemler oluşturmuştur. Bu tip söylemlerdeki ilk bileşen sonda tekrar edebilir. Bu da duygunun, hitabın sert biçimde ifade edilmesine hizmet eder ve duygusalılık oluşturur. Firəngiz Ağayeva’ya göre, “Bu ifade tipi özel bir cümle düzeni oluşturur ve bu cümle düzeninde kullanılan herhangi bir öge (hatta tam nötr sözler bile) olumsuz ifade kazanır” (Ağayeva 1983: 37). Bazı durumlarda yazının üslubu göz önünde bulundurularak bu tür ifadeler kullanılır. Örnek: *Ay heyvan oğlu heyvan! Mən sənə özgə tərəfə getmə, bura özgələri gəlməsin demədim?* (**Hay hayvan oğlu**

hayvan! *Ben sana demedim mi başka bir yana gitme, buraya kimseler falan gelsin.?*) (Cabbarlı 2005b: 314); **Köpəkoğlu**, *sən qərər aparırsan! (Köpəkoğlu, önyargılısın!)* (Paşayev 2005: 265); *Hələ o qədər ac qalmamışıq. İt uşağı!* (*Henüz o kadar aç kalmadık. İt soyu!*) (Paşayev 2005: 36); **İt oğlu it**, *indi ver cavabını; Haydı, meymun balası (İt oğlu it, şimdi ver cevabını; Hadi, maymun yavrusu!)* (Paşayev 2005: 10) vb. görüldüğü gibi bu tür sentaktik kalıplarda hitap daha sert, daha duygusal olmaktadır. Son örnekteki ifadenin ise daha küçük yaşta olanlar için söylendiği görülmektedir. *Maymun* kelimesi bazı dillerde de muhataba karşı sevgi anlamında kullanılır.

Bazı durumlarda yazar imgenin diliyle hayvan adlarını hitap amaçlı kullanırken hakaret ifadesi olarak aşağılanan şahsa hayvan isimleriyle birlikte diğer aşağılayıcı kaba sözler de kullanılır. Bunların her ikisinin aynı anda kullanılması hakaretin seviyesini daha da yükseltmiş olur. Bazı örnekler: **Eşşək, məlun!** *Sənin sözün də var ata qabağında danışmağa?! Bəsdir, Allahı sevirsən, gəl gedək. Biiiman, kaftar, murdar!* (**Eşək, melun!** *Babanın karşısında konuşacak sözün de mi var?!; Yeter, Allah'ı seviyorsan gel gidelim. İmansız, moruk, murdar!*) (Vəzirov 2005: 48); *Hələ sən get qanqal otlar. Mən də Nurcahanam, sənin kimiləri çox xaltalamışam, ay it!* (*Git de deve kengeli ye. Ben de Nurcihanım, senin gibilerini çook yularlamışım be köpek!*) (Vəzirov 2005: 36). Bu tarz olumsuz anlamlı hitap şekillerinde serzeniş, aşağılama, hiddet vb. duygular daha taşkın olduğundan duygusallığın seviyesi de yüksek olur.

Vokatif sözler üslup olarak günlük konuşmalarda sıkça kullanılmaktadır. Edebî üslupta söz ustaları eserlerindeki tipin karakteristik özelliklerini göstermek ve de imgelerin birbirlerine karşı olan tavrını ifade etmek için durum vokatiflerini sıkça kullanır. Örneklere bakacak olursak, vokatifler daha çok dram eserlerinde, diyalogda kullanılır ve bunlar vasıtası ile okuyucuya belirli seviyede mesaj ulaştırılmış olur.

Muhataba hitap esnasında hayvan adlarından önce “a” ve “ay” gibi ünlemler kullanılır. Bunlar da hitaptaki duygusallığı güçlendirir. Bu tür hitaplar muhataba hem olumlu hem de olumsuz tavır takınıldığında kullanılır. Örnek: **Ay maralım, Gülnaz, bala, ay maralım, Gülnaz!** (**Ey maralım, Gülnaz, yavrum, ey maralım, Gülnaz!**) (Hacıbəyli 2005a: 271); **Ay heyvan, danışma deyirəm!** (**Ey hayvan, konuşma diyorum!**) (Hacıbəyli 2005a: 252); *Niyə dağıdırsan, a bayquş? – deyə qışqırdı (Neden dağıtıyorsun, a baykuş?– diye haykırdı)* (Paşayev 2005: 102). Bu örneklerdeki “a” ve “ay” ünlemleri muhatapla ilgili düşünceleri ve duyguları belirten sözlerle kullanıldığında hitap işlevinde duygusallığı daha da güçlendirmiş olur.

Firəngiz Ağayeva'nın kanaatince, “Hitapta muhatapla ilgili olumlu veya olumsuz düşüncenin seviyesi çeşitli biçimlerde oluşur. Karşı tarafla ilgili olan bu tür değerlendirmelerin genel yönü geniş anlamda olumlu ve olumsuz özellikler arz etmesidir. Konuşmada olumsuz düşüncüyü ifade eden söylemlerin daha geniş kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bazı dillerdeki materyaller ile kıyas edildiğinde (örneğin İngilizce) Azerbaycan Türkçesinde olumsuz düşüncüyü dile getiren söylemlerin daha yaygın olduğu görülmektedir” (Ağayeva 1983: 29). Gerçekten

de özellikle konuşma dilinde kuş ve hayvan adlarının muhataba karşı olumsuz anlamdaki düşünceleri dile getirmede sıkça kullanıldığı görülmektedir. Edebî eserlerden alınarak sunulan örneklerde de görüldüğü gibi hayvan adlarının olumsuz yönde ikinci anlamda çağırışım yaptığı da anlaşılmaktadır.

4. Sonuç

Azerbaycan Türkçesindeki vokatiflerin incelenmesinden, lengüistik özelliklerinden bahsederken dil bilimimizde bu sözlerle ilgili olan araştırmalara müracaat ettik. Vokatiflerin lengüistik tahlili insanlara, hayvanlara ve kuşlara seslenme gayesiyle kullanılan vokatiflerin asıl fonksiyonu seslenme bildirmesidir. Bu tür sözler asıl vokatifler olarak kabul edilmektedir ve dil biliminde ünlemler, taklit sözleri, imperatifler ve hitaplarla karıştırılmaktadır.

Dile getirilenler göz önüne alındığında hitap sahibinin duygusal durumundan muhataba duyulan yaklaşım doğrultusunda çeşitli vokatif kelimeler kullanılır. Hitap esnasında kullanılan sözlerin bir kısmı vokatif olsa da bazıları durum ünlemi işlevini gerçekleştirir. Yalın durumlu kelimeler belirli üslup açısından durum ünlemi görevini üstlenerek vokatif eylemi gerçekleştirir. Bu tarz sözlerin durum vokatif özelliği, söylemdeki özel morfolojik araçların yardımı ile gerçekleşir.

Durumsal vokatifler çeşitli sözcükler vasıtasıyla dile getirilmektedir. Dil biliminde kendine has özelliği ile belirgin olan sözlerden bazıları hayvan adlarında belirli bir üslup dâhilinde vokatif özelliği kazanır ve belirli bir yaklaşımı yansıtır. Hayvan ve kuş adları hem özel hem de zarf tümleci ile birlikte kullanılarak hitapta duygusallığı ve coşkuyu arttırmış olur. Gösterilen örneklerden hareket ederek Azerbaycan Türkçesinde hayvan adlarının olumlu olarak yüklenen ikinci anlamıyla *ceylan*, *tavşan*, *güvercin*, *maral*, *kedi*, *kelebek* vb. adlar mecazi anlam yüklenerek muhataba sunulur. Karşıdaki muhataba olumsuz tavır takınıldığı zaman ise *köpek*, *eşek*, *sıpa*, *canavar*, *hayvan*, *tilki*, *baykuş* vb. hayvan adları yardımıyla oluşan birleşik kelime ve ifadeler vokatif işlevi yüklenir. Muhataba karşı olumlu ve olumsuz tavırları ifade etmek amacı ile hayvan adlarının kullanılması bir dil olayı olarak her dilde mevcuttur. Hayvan adları ile dile getirilen vokatif sözler sözlü ve yazılı edebiyatta ifadeye belirli bir canlılık kazandıran üslupsal karakteriyle özel önem kazanır.

5. Kaynakça

- ABBASƏLİYEVƏ, Ruxsarə (2018). *Dildə ekspressivlik və emosionallığın verbal və qeyri- verbal ifadə vasitələri*. Bakı: CBS Polygraphic Production.
- ABDULLAYEV, Sərxan (2013). *Qeyri-səlis dilçilik təcrübəsi*. Bakı: Victory.
- ABDULLAYEVƏ, İlahə (2012). *Müasir ingilis və Azərbaycan dilində müraciət bildirən sözlərin pragmatik xüsusiyyətləri*, filol. üzrə fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. dis. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti.
- ADİLOV, Musa (2019). *Azərbaycan dilində təqlidi sözlər*. Bakı: Elm və təhsil.
- ADİLOV, Musa; VERDİYEVƏ, Zenfira; AĞAYEVƏ, Firəngiz (2019), *Azərbaycan dilinin semasiologiyası*. Bakı: Elm.

- AĞAYEVA, Firəngiz (1983). *Azərbaycan danışq dilində nominativ konstruksiyalar*. Bakı: ADU.
- ANAR (2003a). *Əsərlər*. Bakı: Nurlan.
- CABBARLI, Cəfər (2005b). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- CABBARLI, Cəfər (2005ç). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- CAVİD, Hüseyn (2005b). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Lider.
- CAVİD, Hüseyn (2005c). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Lider.
- CAVİD, Hüseyn (2005ç). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Lider.
- DEMİRBAŞ, Merve (2017). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Seslenme Sözləri. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 6(4), 2154-2181.
- DOĞRU, Fatih (2018). Seslenme Sözləri ve Genel Türkçe Sözlüklerdeki Görünümü, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Haziran 19(1), 135-150
- ƏZİZOĞLU, Elbrus (2016). *Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası: Dialekt sisteminin təşəkkülü və inkişafı*. Bakı: Elm və təhsil.
- HACIBƏYLİ, Üzeyir (2005a). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- HACIYEV, Kamal (1999). *Azərbaycan dilində xüsusi nitq hissələri*. Bakı: Çarşıoğlu.
- HACIYEV, Kamal (2005). *Azərbaycan dilində nida*. Bakı: Nurlan.
- HACIYEVA, Nərgiz (2007). *Azərbaycan dilində vokativlər*. Bakı: MBM nəşriyyatı.
- HƏSƏNOV, Həsərət (1988). *Müasir Azərbaycan dilinin leksikası*. Bakı: Maarif nəşriyyatı.
- İMƏDƏDDİN Nəsimi (2004). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Lider.
- Kitabi-Dədə Qorqud, (Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər) (2004). Tərtib edən: S.Əlizadə. Bakı: Öndər.
- GENCAY, Naziyet (2012). Kuzey Kıbrıs Türk Ağızlarında Kalıp Sözlər, Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs.
- LEECH, G. (1999). 'The distribution and function of vocatives in American and British English conversation'. In H. Hasselgard and S. Oksefjell (eds.), *Out of corpus*. Amsterdam: Rodopi, 107-118.
- MAHMUD Kaşğari (2006a). *Divanü lüğət-it-türk*. Tərt.ed.: Ramiz Əsgər, Bakı: Ozan.
- MAHMUD Kaşğari (2006b). *Divanü lüğət-it-türk*. Tərt.ed.: Ramiz Əsgər, Bakı: Ozan.
- MAHMUD Kaşğari (2006c). *Divanü lüğət-it-türk*. Tərt.ed.: Ramiz Əsgər, Bakı: Ozan.
- MƏHƏRRƏMLİ, Qulu; İSMAYİLOV, Rafiq (2018). *Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti*. Bakı: Altun kitab.
- MƏMMƏDLİ, Firuzə (2004). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Nurlan.
- MICHAEL, J.Mc Carthy; ANNE O'Keeffe "What's in a Name?": Vocatives in Casual Conversations and Radio Phone-in Calls
<https://core.ac.uk/download/pdf/47242635.pdf> (Erişim tarixi: 10.01.2024)
- MUŞKİNOVA, E.N. (2001). Zoometafora v yazıkovoy kartine mira ruskoko i anqliyskoqo yazıkov, İzvestiya vıssix ucebnyx zavedeniy. Povoljskiy region. Qumanitarniy nauki, №4 (20), c. 114-120.
- PAŞAYEV, Mir Cəlal (2005). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- POTSELUYEVSKI, A.P. (1944). K voprosu o drevneyšem tipe zvukovoy reči. Aşxabad.
- QURBANOV, Afad (2019). *Ümumi dilçilik*. Bakı.
- SEYİDOV, Yusif (2006). *Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya*. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı.
- VƏZİROV, Nəcəf bəy (2005). *Əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- VURĞUN, Səməd (2005ç). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- XƏLİLOV, Buludxan (2016). *Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası*. Bakı: Papirus NP nəşriyyatı.
- ZWICKY, A.M., (1974). 'Hey what's your name!'. Chicago linguistic society, 10: 787-801.
<https://web.stanford.edu/~zwicky/hey-what'syourname.pdf>. (Erişim tarixi:12.01.2024).